

IJTIMOY-PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR RAKURSIDA KO'P BOLALI OILA FENOMENINING O'RGANILGANLIK HOLATI

Abdusamatov Xasanboy Usmonjon o'g'li - "Oila va xotin-qizlar" ilmiy-tadqiqot instituti ilmiy kotibi, Psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi - "Oila va xotin-qizlar" ilmiy-tadqiqot instituti Ijtimoiy psixologiya ixtisosligi 1-bosqich tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya: Davom etayotgan sanoatlashtirishning yangi to'lqini sharoitida ko'p bolali oilalar jamiyatning barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi omil hisoblanadi. Shunga qaramay, ko'p bolali oilalarga munosabat, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish nuqtayi nazaridan ushbu hodisaning ahamiyatini baholash noaniq bo'lib, bu fanning turli sohalari tadqiqotchilarining e'tiborini jalb qilishda davom etmoqda. Maqolada ko'p bolali oilalar fenomenining ijtimoiy-psixologik jihatidan tadqiq etilishiga bag'ishlangan qiyosiy adabiyotlar tahlili hamda empirik tadqiqot natijalari asosida mualliflarning qarashlari bayon etiladi.

Kalit so'zlar: familistika, ko'p bolali oila fenomeni, demografik o'zgarishlar, shaxslararo munosabatlar, maqsad, jarayon, hayot mazmuni yo'nalganligi, juftliklar ustanovkasi.

СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕНИЯ ФЕНОМЕНА МНОГОДЕТНОЙ СЕМЬИ С ПОЗИЦИИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Абдусаматов Хасанбой Усмонжон угли - Ученый секретарь НИИ «Семья и женщина». доктор психологических наук, доцент

Янгибоева Дилдорахон Раҳмон қизи - Научно-исследовательский институт «Семья и женщина». Базовый докторант 1 ступени (PhD) по специальности социальная психология

Аннотация: Многодетность в контексте происходящей новой волны индустриализации является фактором, влияющим на устойчивое развитие общества. Тем не менее, отношение к многодетности, оценка значимости данного феномена в аспекте регулирования общественных отношений неоднозначны, что продолжает привлекать внимание исследователей из различных отраслей наук. В статье изложены взгляды авторов на основе анализа сравнительной литературы и результатов эмпирического исследования, посвященного социально-психологическому изучению феномена многодетности.

Ключевые слова: фамилистика, феномен многодетности, демографические изменения, межличностные отношения, цель, процесс, направление смысла жизни, установка супружеских пар.

THE STATE OF STUDY OF THE PHENOMENON LARGE FAMILY FROM THE PERSPECTIVE OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL RESEARCH

*Abdusamatov Hasanboy Usmonjon o'g'li
Scientific secretary of the Research Institute «Family and Women».
Doctor of Psychology (DSc), Associate Professor*

*Yangiboyeva Dildoraxon Rahman kizi
Research Institute «Family and Women».
1st stage basic doctoral student (PhD) majoring in social psychology*

Abstract: In the conditions of the new wave of ongoing industrialization, large families are the factor influencing the sustainable development of society. Nevertheless, the assessment of the importance of this phenomenon from the point of view of attitude to large families, regulation of social relations is unclear, and it continues to attract the attention of researchers from various fields of science. The article describes the views of the authors based on the analysis of comparative literature and the results of empirical research devoted to the socio-psychological study of the phenomenon of large families.

Key words: familistics, the phenomenon of large families, demographic changes, interpersonal relations, purpose, process, direction of the meaning of life, establishment of couples.

Kirish (Introduction). Ko‘p bolali oilalar ijtimoiy hodisa sifatida turli fanlar va yondashuvlar nuqtayi nazaridan o‘rganiladi. An’anaga ko‘ra, ko‘p bolali oilalar tug‘ilish aspekti sifatida demografiyaning obekti bo‘lgan, ammo o‘tgan asrda tug‘ilish va oila bilan sodir bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar bu hodisani boshqa fanlar – sotsiologiya, psixologiya, ekonometrika nuqtai nazaridan tushuntirish zaruratini tug‘dirdi. Zamonaviy sharoitda ko‘p bolali oilalar fenomenining o‘zgarishiga ta’sir ko‘rsatgan eng muhim omillar qatorida, bizning fikrimizcha, ayollar va oilalarning jamiyatdagi rolining o‘zgarishiga olib kelgan urbanizatsiya va sanoatlashuv (shu jumladan gender rollarining o‘zgarishi), bolalarga bo‘lgan munosabat (“bolaga asoslangan” oila turi paydo bo‘lishidan oldin an’anaviy oilalarda “bolalar iqtisodiy manba sifatida” dan) [1].

Zamonaviy ilm-fanda hal qilingan asosiy vazifalardan biri oiladagi bolalar soniga turli xil ijtimoiy-madaniy va iqtisodiy omillarning ta’sirini aniqlashdir. Matematik modelni qurish natijasida birinchi va har bir keyingi bolaning tug‘ilishiga turli omillar ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Uchinchi va undan keyingi bolalarning tug‘ilishi mintaqadagi qashshoqlik darajasi, uy-joy bilan ta’minlanishi, nikoh darajasi, qishloq aholisining ulushi, abortlar soni kabi omillar bilan bog‘liq. Shu bilan birga, ko‘p farzandli bo‘lishga aholining real daromadlari darajasi va hududning o‘zi rivojlanishining ta’siri kamroq ekanligini aytish mumkin [2].

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, oilaning ko‘p bolali oilalarga o‘tishi turli xil rejimlarda amalga oshirilishi mumkin. Birinchidan, ko‘p bolali ota-onalarning (onalar) bu masala bo‘yicha dastlabki munosabatidagi farq haqida gapirish mumkin - ularning katta qismi dastlab ko‘p bolali oilalarning paydo bo‘lishini taxmin qilmagan. Ikkinchidan, bu ongli va maqsadli bo‘lishi mumkin bo‘lgan tug‘ilishni rejalashtirishga bo‘lgan munosabat (ota-onalar butun reproduktiv yoshda tug‘ilish oralig‘ini ehtiyotkorlik bilan rejalashtirishadi va qurishadi) yoki ko‘pincha reproduktiv hodisalarga javob sifatida o‘z-o‘zidan paydo bo‘lishi mumkin. Uchinchidan, keyingi farzand ko‘rish to‘g‘risidagi qaror ko‘pincha hayotiy voqealarga javob sifatida situatsion xarakterga ega va bir qator motivlar (iqtisodiy, ijtimoiy, psixologik) ta’siri ostida yuzaga keladi. Ushbu omillarga asoslanib, tadqiqotchilar ko‘p farzandli bo‘lish uchun motivatsiyaning to‘rtta modelini taklif qilgan: “an’anaviy” model ko‘p farzandli bo‘lish boshlang‘ich reproduktiv munosabatlarning yuqori darajasi va tug‘ilishning rejadan tashqari tabiati bilan tavsiflanadi; past reproduktiv munosabatlar va tug‘ilishning rejalashtirilgan tabiati bilan ajralib turadigan “zamonaviy” ko‘p farzandli oilalarmodeli; “zamonaviy-an’anaviy” ko‘p bolali oilalar modelida past reproduktiv munosabatlar va tug‘ilishning rejalashtirilmagan tabiati mavjud; yuqori reproduktiv munosabatlar va tug‘ilishning rejalashtirilgan tabiati bilan ajralib turadigan “an’anaviy-zamonaviy” ko‘p bolali oilalar modeli [3]. Rivojlangan mamlakatlardagi oilalar o‘z farzandlarining inson kapitaliga asosan kelajakda shaxsiy qoniqishni olish uchun sarmoya kiritadilar. Yosh bolaga g‘amxo‘rlik qilish yosh bolani parvarish qilishdan ko‘ra ko‘proq vaqt talab etadi, bu esa o‘z navbatida uning ta’lim olishi va qobiliyatini yanada rivojlantiruvchi boshqa tadbirlar uchun zarur bo‘lgan boshqa oilaviy resurslarni sarflash nuqtai nazaridan qimmatroq hisoblanadi.

Metodlar (Methods). Tadqiqot natijalari shuni aytishga imkon beradiki, ko‘p bolali bo‘lish ko‘p o‘lchovli hodisa bo‘lib, uni turli usullar bilan tekshirish va kuzatish mumkin, ammo federal va mintaqaviy darajada ko‘p bolali bo‘lish fenomenining kengaytirilgan statistik monitoringi mavjud emas. Biz statistik kuzatishning murakkab va mantiqsiz metodologiyasiga duch kelamiz. Ikkinchi tadqiqot muammosi - ko‘p bolali oilalar va ko‘p bolali oilalar atamasi nazariy manbalarda ham, huquqiy hujjatlarda ham vaqt va sharoitlarga mos keladigan umumiy tushunchaning yo‘qligida namoyon bo‘ladi. Ko‘p bolali bo‘lish fenomenini hal qilishning dolzarbligi so‘nggi o‘n yilliklardagi salbiy demografik tendentsiyalar bilan izohlanadi. Ko‘p o‘lchovli hodisa sifatida ko‘p farzandli bo‘lish ko‘plab tashqi (ijtimoiy ko‘payishning barcha sohalarida joylashgan) va ichki (shaxsning o‘zining ijtimoiy-psixologik mohiyati, uning ichki g‘oyalari va munosabatlari tomonidan yaratilgan) omillarning ta’siri natijasidir [4].

Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarni ko‘p bolali oilalar fenomeni, uning oilalarning hayot sifatiga ta’siri uzoq vaqtdan beri qiziqtiradi. An’anaviy jamiyat sharoitida bolalar tug‘ilishining iqtisodiy motivlari ustunlik qildi, chunki bolalar mehnatkash sifatida oilaga iqtisodiy jihatdan foydali bo‘lgan va qariganda ota-onalarning farovonligining kafolati bo‘lgan. Bolalar alohida iqtisodiy ne‘matdir, chunki ular nafaqat oila ehtiyojlarining manbai, balki uning uzoq muddatli investitsiya obekti hamdir. Bunday investitsiya jarayonini amalga oshirib, oila kelajakdagi xarajatlarini butun oila uchun yoki bolaning o‘zi uchun daromadlar oqimini oshirish orqali qoplashga umid qiladi. Shuni ham hisobga olish kerakki, bolaning inson kapitalini shakllantirish sifati oiladagi bolalar soniga bog‘liq bo‘ladi

va bu jarayonda ota-onalarning hissasi boshqacha tarzda idrok etiladi. 1970-yillarda oiladagi bolalar soni va sifati o'rtasidagi muhim bog'liqlikni isbotlovchi, ushbu determinantlarga ta'sir qiluvchi individual omillarni o'rganuvchi bir nechta mashhur nashrlar paydo bo'ldi. G.Bekker ota-onalarning moddiy farovonlik darajasini oilada bolalarning ta'lim olish darajasiga ta'sir qiluvchi asosiy omil sifatida ajratib ko'rsatdi. Ushbu talqindan kelib chiqqan holda, oila inson kapitaliga investitsiya qilish imkoniyatiga ega bo'lgan moliyaviy resurslarni taqsimlashning asosiy kanali sifatida ishlaydi. Oila a'zolari tomonidan olingan daromadlar inson kapitalini ishlab chiqarish, rivojlantirish va takror ishlab chiqarish uchun shart-sharoitlarni to'liq shakllantiradi [5]. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib tadqiqotda oiladagi juftliklarning hayot mazmuni yo'nalganligi hamda ularning oilaviy hayot to'g'risidagi ustanovkalarini o'rganuvchi psixodiagnostik metodikalardan foydalanildi.

Natijalar (Results). Alohida tadqiqot muammosi ota-onalarning reproduktiv munosabatlarning oiladagi bolalar soniga ta'siri bilan bog'liq. Masalan, nigeriyalik olim U.Isuigo-Abaniyning tadqiqotida nigeriyalik oilalarda bolalar soni va oilaning kattaligi haqidagi qaror faqat erkak tomonidan qabul qilinadi [6], degan xulosaga kelinadi. Y.Z.Garipov va I.S.Mavlyautdinovlarning fikricha, katta oilani yaratish uchun har ikkala er-xotinning ham tayyor bo'lishi kerak. Shu bilan birga, ular ko'p bolali oilalarda farzand ko'rish tashabbusi deyarli teng ulushlarda otaga ham, onaga ham tegishli ekanligini ta'kidlashadi [7].

1-jadval

“Hayot mazmuni yo'nalganligi” metodikasining tavsiflovchi statistik tahlili

Yo'nalishlar	Min	Max	X	σ	As	Ekz
Maqsad	7,00	39,00	30,6667	5,40854	-2,757	9,536
Jarayon	8,00	42,00	30,4933	5,61218	-1,726	5,884
Natija	5,00	41,00	28,7333	6,43960	-1,386	3,522
“Men” lokus nazorat	6,00	42,00	28,9067	6,60707	-1,368	3,007
“Hayot” lokus nazorat	8,00	42,00	28,6933	7,72496	-,564	,642

“Hayot mazmuni yo'nalganligi” metodikasining tavsiflovchi statistik tahliliga muvofiq maqsad shkalasi bo'yicha minimal ko'rsatkich 7 ball, maksimal ko'rsatkich 39 ball, o'rtacha qiymat 30,66 ni tashkil etib (Ekz=9,536), ko'p bolali oilalarda hayot mazmunining yo'nalganligida ko'proq maqsadlarga e'tibor berish, oilaviy hayotni to'g'ri rejalashtirish uchun maqsadlarni real hamda konkret qo'yishga bo'lgan intilish ustunligi kuzatildi. Shuningdek, jarayon (ekz=5,884), natija (ekz=3,522), “men” lokus nazorat (3,007) shkalalarida ham yuqori qiymatlar qayd etilib, ushbu natijalarni ko'p bolali oilalardagi hayot mazmuni yo'nalganligi asosan oilaviy jarayonlar samaradorligiga qaratilishi, oiladagi munosabatlarda asosan shaxslarning natijaviy pozitsiyadan bir-biriga yondashishi, shuningdek, interpersonal rakursda o'z “men”ligini namoyon etish ko'proq regulyativ pozitsiyadan amalga oshirilishi bilan farqlanganligi bilan xarakterlanadi, kabi xulosalar qilishga undaydi.

2-jadval

“Jufliklar ustanovkasi” metodikasining tavsiflovchi statistik tahlili

Ustanovkalar	Min	Max	X	σ	As	Ekz
Shaxslarga munosabat	5,00	16,00	11,20	2,60	-,005	-,708
Burch va zavq hissi	3,00	16,00	11,70	2,95	-1,044	1,450
Farzandga munosabat	2,00	16,00	10,94	3,32	-,378	-,336
Birgalikdagi faoliyat	4,00	16,00	11,33	3,06	-,388	-,493
Ajralishga munosabat	6,00	16,00	10,81	2,22	,271	,327
Romantik turdagi sevgiga munosabat	5,00	16,00	11,16	2,73	,065	-,655
Jinsiy hayotdagi bahoga munosabat	3,00	16,00	10,77	2,52	-,136	,313
Jinsiy hayotga munosabat	7,00	16,00	11,56	2,26	,145	-,433
Egalitar turdagi oilaga munosabat	4,00	16,00	11,42	2,51	-,269	-,208
Pulga munosabat	4,00	16,00	10,08	3,22	,088	-,914

Juftliklar ustanovkasi metodikasi bo'yicha olingan tahlillarga ko'ra, farzandga munosabat, burch va zavq hissi hamda jinsiy hayotga munosabat shkalalarida minimal ko'rsatkichlar boshqa qiymat ko'rsatkichlariga qaraganda ozchilikni ($\min=2$; $\min=3$) tashkil etganini ko'rish mumkin. Bundan xulosaga kelinadiki, farzandlarning ko'p bo'lishi natijasida ota-onada farzandlarga nisbatan individual yondashuv jihatidan zamon hamda makon tezligiga munosabatda bo'lish ko'lami past darajada bo'ladi. Bu esa, farzandlarda ota hamda ona bilan munosabatlarning disfunktsional tarzda kechish imkoniyatini oshirishi mumkinligini bilan ham ahamiyatga molikdir. Shuningdek, minimal ballar hisobidan burch va zavq hissi va jinsiy hayotga munosabat ko'rsatkichlarida quyi natijalar qayd etilganini, ko'p bolali oilalardagi mas'uliyat hamda qarashlar xilma-xilligi nuqtayi nazaridan oilaviy burchni va oilaviy hayot, oila an'analaridan rohatlanish, zavqlanish hissining doimiy baqraror tusda emasligi bilan izohlash mumkin bo'lsa, jinsiy hayotga munosabat, unga baho darajasi intim aloqalar rakursida juftliklarning ma'naviy hamda psixologik qoniqishlari yo'lida kamroq miqdorda xizmat qilayotganidan darak beradi.

3-jadval

“Hayot yo'nalganligi” metodikasining normal taqsimlanish qonuniyatiga mosligini tekshirish

Yo'nalishlar	Kolmogorov-Smirnov mezonini bo'yicha (Z qiymati)	Ishonchlilik ko'rsatkichi (p)
Maqsad	2,630	0,000**
Jarayon	2,621	0,000**
Natija	1,427	0,034*
“Men” lokus nazorat	1,279	0,076
“Hayot” lokus nazorat	1,206	0,109

Izoh: * - $p<0.05$, ** - $p<0.01$

Navbatdagi tahlil tadqiqot natijalarini asosiy mezonlarga saralab, tanlab olishga xizmat qiluvchi normal taqsimlanish qonuni, ya'ni Kolmogorov-Smirnov mezoniga solish orqali amalga oshirilgan natijalar sharhiga bag'ishlanadi. Biz tarafdin olingan psixodiagnostik vosita D.Leontevning “Hayot mazmuni yo'nalganligini o'rganish” metodikasi bo'lib, uning ko'rsatkichlar bo'yicha tahlili quyidagicha tus oldi: maqsad shkalasi bo'yicha ($Z=2,630$; $p<0,01$), jarayon shkalasi bo'yicha ($Z=2,621$; $p<0,01$), natija shkalasi bo'yicha ($Z=1,427$; $p<0,05$), “Men” lokus nazorati shkalasi bo'yicha ($Z=1,279$; $p<0,076$), “Hayot” lokus nazorati shkalasi bo'yicha ($Z=1,206$; $p<0,109$) natijalar qayd etildi. Mazkur olingan natijalarning 100% i normal taqsimlanish qonuniga muvofiq noparametrik mezonlarga mos kelishi aniqlandi. Yuqorida bo'lgani kabi eng ustun ko'rsatkichlar maqsad, jarayon shkalalarida qayd etilib, ko'p bolali oilalarda oiladagi munosabatlar maqsad-jarayon diadasida rivojlanib borishi aniqlandi.

“Juftliklar ustanovkasi” metodikasining tavsiflovchi statistik tahlili

Ustanovkalar	Kolmogorov-Smirnov mezonini bo'yicha (Z qiymati)	Ishonchlilik ko'rsatkichi (p)
Shaxslarga munosabat	1,609	0,011*
Burch va zavq hissi	2,285	0,000**
Farzandga munosabat	1,715	0,006**
Birgalikdagi faoliyat	1,586	0,013*
Ajralishga munosabat	1,162	0,135
Romantik turdagi sevgiga munosabat	1,399	0,040*
Jinsiy hayotdagi bahoga munosabat	1,327	0,059
Jinsiy hayotga munosabat	1,498	0,023*
Egalitar turdagi oilaga munosabat	1,397	0,040*
Pulga munosabat	1,402	0,039*

Izoh: * - $p < 0.05$, ** - $p < 0.01$

Navbatdagi psixodiagnostik vosita “Juftliklar ustanovkasini aniqlash” metodikasi bo‘lib, uning ko‘rsatkichlar bo‘yicha tahlili quyidagicha tus oldi: shaxslarga munosabat shkalasi bo‘yicha ($Z=1,609$; $p < 0,05$), burch va zavq hissi shkalasi bo‘yicha ($Z=2,285$; $p < 0,01$), farzandga munosabat shkalasi bo‘yicha ($Z=1,715$; $p < 0,01$), birgalikdagi faoliyat shkalasi bo‘yicha ($Z=1,586$; $p < 0,05$), ajralishga munosabat shkalasi bo‘yicha ($Z=1,162$; $p < 0,135$), romantik turdagi sevgiga munosabat shkalasi bo‘yicha ($Z=1,399$; $p < 0,05$), jinsiy hayotdagi bahoga munosabat shkalasi bo‘yicha ($Z=1,327$; $p < 0,059$), jinsiy hayotga munosabat shkalasi bo‘yicha ($Z=1,498$; $p < 0,05$), egalitar turdagi oilaga munosabat shkalasi bo‘yicha ($Z=1,397$; $p < 0,05$), pulga munosabat shkalasi bo‘yicha ($Z=1,402$; $p < 0,05$) natijalar qayd etildi. Mazkur olingan natijalarning 100% i normal taqsimlanish qonuniga muvofiq noparametrik mezonlarga mos kelishi aniqlandi. Yuqorida bo‘lgani kabi eng ustun ko‘rsatkichlar burch va zavq hissi, farzandga munosabat shkalalarida qayd etilib, ko‘p bolali oilalarda er-xotinning bir-birlari hamda farzandlari oldidagi burchlari yuqoriligi real idrok qilinib, bu ulardagi ajralishga bo‘lgan munosabatning past ko‘rsatkichda (1,162) bo‘lishiga ham ta’sir etishi mumkinligi ma’lum bo‘ladi.

Ko'p bolali oilalarda hayot mazmuni yo'nalganligi hamda juftliklar ustanovkasi o'rtasidagi bog'liqliklar

Ko'rsatkichlar	Maqsad	Jarayon	Natija	Men lokus nazorat	Hayot lokus nazorat
Shaxslarga munosabat	-0,183	-0,154	-0,066	0,060	0,167
Burch va zavq hissi	-0,021	0,041	-0,029	0,055	-0,004
Farzandga munosabat	-0,051	-0,004	-0,123	0,044	-0,108
Birgalikdagi faoliyat	-0,060	-0,110	-0,041	0,092	-0,057
Ajralishga munosabat	-0,237*	-0,169	-0,248*	-0,079	-0,067
Romantik turdagi sevgiga munosabat	-0,088	-0,006	-0,061	0,053	-0,092
Jinsiy hayotdagi bahoga munosabat	-0,134	-0,130	-0,193	-0,077	-0,142
Jinsiy hayotga munosabat	-0,084	-0,103	-0,185	-0,247*	-0,106
Egalitar turdagi oilaga munosabat	-0,256*	-0,273*	-0,281*	-0,163	-0,211
Pulga munosabat	-0,089	-0,123	-0,135	-0,015	-0,115

Izoh: * - $p < 0.05$

Ko'p bolali oilalarda hayot mazmuni yo'nalganligi hamda juftliklar ustanovkasi o'rtasidagi bog'liqliklarga asosan, ajralishga munosabat hamda maqsad ($r = -0,237$, $p = 0,05$), ajralishga munosabat va natija ($r = -0,248$, $p = 0,05$), jinsiy hayotga munosabat va man lokus nazorat ($r = -0,247$, $p = 0,05$), egalitar turdagi oilaga munosabat va maqsad ($r = -0,256$, $p = 0,05$), jarayon ($r = -0,273$, $p = 0,05$), natija ($r = -0,281$, $p = 0,05$) shkalalarida teskari, manfiy korrelyatsion bog'liqliklar qayd etildi. Olingan empirik natijalardan ko'p bolali oilalarda ajralishga munosabat kamroq darajada bo'lib, bunday fikr juftliklarda tug'ilgan taqdirda ushbu qaror ularning hayotiy maqsadlari hamda turmush tarzidagi natijalarning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ma'lum bo'ladi. Demak, ko'p bolali oilalarda ajralish fenomeni kamroq kuzatilishi mumkin. Shuningdek, jinsiy hayotga munosabatning ko'p bolali oiladagi er va xotinda ehtiyojlar ierarxiyasida ustunlik qayd etishi ularning o'zlarini nazorat qilishi hamda reproduktiv salomatligiga jiddiy ta'sir e'tishiga ham zamin yaratadi.

Aniq belgilangan oila boshliqlari bo'lmagan va ota va ona o'rtasidagi hokimiyatning vaziyatga qarab taqsimlanishi ustunlik qiladigan teng huquqli oilalar sifatida tavsiflanuvchi egalitar turdagi oila bo'lishga nisbatan ustanovkaning ko'p bolali oilalarda kuzatilishi ulardagi oilaviy maqsadlar, rejalar hamda turmush tarsi mobaynida kechadigan jarayonlarning sifatiga teskari ta'sir ko'rsatishi mumkinligi aniqlandi. Bunda oilaviy rollar vaziyat taqozosi bilan o'zgaradi, ro'zg'or yumushlari ham vaziyatning dinamik holatiga bog'liq tarzda kechadi. Oilaviy munosabatlarni yaxshilashda teng huquqli oila baraka va mo'jiza ekanligi aniq ta'kidlanadi. Turmush o'rtoqlar har tomonlama tenglikka erishish juda kam uchraydi. Bunday nikohda hech narsa ikkinchi yarmining "nafasini cheklamaydi", lekin bunday qulay uy dunyosi faqat o'zaro kelishuv asosida, sherikni buzmasdan yoki uni «inqilobiy» g'oyalari ostida raqsga tushishga majburlamasdan yaratilishi kerakligi bilan ham xarakterli jabhalardan biridir.

Muhokama (Discussion). Oilaga bo'lgan qiziqish, uning ko'p funksiyaliligini haqiqiy mazmunli o'rganish bilan bir qatorda, uning ijtimoiy-madaniy tabiatiga ko'ra o'ziga xos vositachilik rolga bo'lgan kognitiv qiziqish bilan qo'llab-quvvatlanadi, chunki u o'z mohiyatiga ko'ra chegaradosh bo'lgan hodisa sifatida, mamlakatdagi tuzilmalar kesishmasida joylashgan. Oila ta'riflari orasida aholining ko'payishi va ijtimoiy-psixologik yaxlitlik mezonlarini hisobga olgan holda, oila er-xotinlar o'rtasidagi, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarning tarixiy o'ziga xos tizimi sifatida, a'zolari bir-biriga bog'langan kichik guruh sifatida ta'rif berish mumkin. Nikoh yoki oilaviy munosabatlarda

orqali, umumiy hayot va o'zaro ma'naviy javobgarlik va ijtimoiy ehtiyoj jamiyatning aholining jismoniy va ma'naviy ko'payishiga bo'lgan ehtiyojidan kelib chiqadi. V.N.Arangelskiyning asarlari katta turmush tarzidan o'rta va kichik turmush tarziga o'tishning turli tarixiy bosqichlarida reproduktiv xatti-harakatlarning o'zgarishi masalalarini ochib beradi. Muqobil yondashuv ma'lum ustuvor hayot strategiyalarini joriy ko'rib chiqish va shaxsiyatning etno-demografik va ijtimoiy-iqtisodiy belgilanishi tizimida turmush o'rtoqlar uchun qiymat yo'nalishlari tuzilmasini tanlash, makromintaqa va "oilaviy rejalashtirish" vazifalarini oddiy darajada tushunish va demografik o'tishning tarixiy shakllari bilan bog'liq [8]. A.V.Noskovaning ta'kidlashicha, agar ilgari ota-onalik insonning hayotiy (o'zini o'zi saqlaydigan) ehtiyoji va bolalarning tug'ilishi "fuqarolik burchi" deb hisoblangan bo'lsa, hozirgi vaqtda ba'zi evropaliklar uchun ko'payish va ota-onalik haqidagi bunday tushuncha o'z kuchini yo'qotmoqda. Umumjahon me'yor tanlov bilan, ehtiyoj xohish bilan almashtiriladi. Ammo odamning apriori bo'lgan bolalarga bo'lgan ehtiyojidan farqli o'laroq, farzand ko'rish istagi paydo bo'lmashligi mumkin [9].

Asarlarini fundamental deb tasniflash mumkin bo'lgan M.S.Matskovskiy, P.Sorokin va A.G.Xarchevlar oila institutining mavqei bevosita ijtimoiy-iqtisodiy omilga bog'liqligini ochib berdi. Biroq, bugungi kunda, ehtimol, o'zgarishlar yuz berdi - ko'p farzandli bo'lishning ijtimoiy-iqtisodiy omillari o'z faoliyatini to'xtatdi. Bu tendensiya, Evropa sotsiologlarining fikriga ko'ra, er-xotin uchun bolalarning yangi roli bilan bog'liq. Zamonaviy bolalar oila uchun iqtisodiy foydaliligini yo'qotib, ota-onalari uchun katta hissiy va psixologik ahamiyatga ega bo'ldilar.

Mahalliy tadqiqotlarda ota-onalikni o'rganishga katta e'tibor beriladi. O.N.Bezrukova oilaning kundalik hayoti qanday tashkil etilishi, ota-onaning ota-ona vazifasi uchun javobgarligi tabiati va ota-ona roli bilan identifikatsiya darajasiga qarab ota-onalarning modellarini tiplashtirdi. Ushbu mezonlarga muvofiq, ota-onalarning quyidagi modellari aniqlandi: an'anaviy (ota-ona rollarini farqlash bilan), birdamlik (bolalar tarbiyasi uchun birgalikdagi mas'uliyat), delegatsiya (bolalar tarbiyasi uchun javobgarlik ko'proq boshqa shaxslarga - katta avlodga o'tkaziladi, uy xodimlari) [10].

Ko'p bolali oilalarning uchta toifasi mavjud:

1. Anglangan ko'p bolalik. Oila yoki diniy va milliy an'analar mustahkam bo'lgan oilalarda uchraydi.

2. Ota yoki onaning boshqa bolalar ishtirokida qayta turmush qurishida umumiy bolaning tug'ilishi. Ko'p bolali oilalarning bu toifasida bolalarni tarbiyalashda "to'liqsiz" boshlang'ichlar mavjud.

Ushbu ikki toifa juda xavfsizdir. Ko'p bolali oilalar (ongli ravishda ko'p bolali) odatda mustahkam oilaviy an'analarga, aniq ichki tuzilishga, etarlicha kuchli himoyaga va an'anaviy hurmatli munosabatga ega. Bunday oilalarda muammo va nizolar osonroq hal qilinadi, ota-onalar yolg'iz keksalikka ega emaslar. Oilaning psixologik muhiti - bu o'zaro tushunish, ikkala turmush o'rtog'i tomonidan muammolar va ularni hal qilish yo'llarining bir xil qarashlari orqali hal qilinadi.

3. Ko'p bolali noqulay oilalar. Ko'pincha asotsial turmush tarzini olib boradigan ota-onalarda kuzatiladi: alkogolizm, ishsizlik, aqliy nogironlar, bu erda bolalar ko'pincha moddiy yordam olish vositasidir. Bunday oilalarda ota-onalarning ta'lim darajasi va ijtimoiy mavqei past bo'ladi.

Ko'p bolali oilalarni o'rganishda ko'pchilik mualliflar ularni xavf guruhiga kiritishadi. Ayrim oilalar hozirgi sharoitda o'z hayotlarini yaxshilash imkoniyatiga ega emaslar. Ushbu guruhning qiyinchiliklari shunchalik murakkabki, ular asosan oilada bolalarni tarbiyalashning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaydi.

Xulosa (Conclusion). Ko'p bolali oilalar turli jins, yoshdagi odamlar o'rtasida doimiy muloqot qilish uchun haqiqiy imkoniyat yaratadi va xudbinlik, dangasalik kabi fazilatlarni shakllantirish imkoniyatini kamaytiradi. Ko'p bolali oilalarda paydo bo'ladigan qiziqishlar, xarakterlar, munosabatlarning xilmaxilligi bolalarning rivojlanishi, ota-onalarning shaxsiyatini yaxshilash uchun yaxshi zamindir. Ko'p bolali oilalar a'zolari o'rtasidagi munosabatlarda kattalarni hurmat qilish ayniqsa muhimdir. Ko'p bolali oilalar har bir bolani kelajakdagi mustaqil oilaviy hayotga tayyorlaydigan kollektivizmning ajralmas maktabidir. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, har ikkinchi ko'p bolali oilalar moddiy yordamga muhtoj, har beshinchisi - profilaktik ijtimoiy yordamga muhtoj, bu ota-onalarning psixologik va pedagogik malakasini oshirishga va bolalarning ijtimoiylashuviga yordam berishi kerak. Ko'p bolali oilalardagi ota-onalar odatda kuchli psixologik barqarorlikka egaligi bilan ajralib turadi. Ular stresslarga ko'proq bardosh beradilar, hayot qiyinchiliklarini osongina engib o'tishadi, chunki ular allaqachon qadriyatlarini birinchi o'ringa qo'ygan va eng qimmatli narsa - farzandlari foydasiga tanlov qilgan bo'lishadi. Shuningdek ular mustaqil qaror qabul qilish biroz sustroq bo'lib, oilaga aloqador har qanday muammo birgalikda umumiy qarashlarga asoslanib qabul qilinadi.

Demak, oila etakchi ijtimoiy institut bo‘lib, uning inson ruhiyatiga ta’sirini inkor etib bo‘lmaydi. Bugungi kunda ota-onalarning ota-onalik funksiyalarini bajara olmasliklari, tajovuzkorlikning kuchayishi, bolaning muammolarini tushuna olmasliklari va ularga qiziqish bildirishlari va hokazolarni ko‘proq ko‘rish mumkin. Maktabgacha va boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar uchun oilani qo‘llab-quvvatlash ayniqsa muhimdir. Ma’lumki, bola rivojlanishining har bir davri ma’lum bir etakchi faoliyat bilan tavsiflanadi va aynan shu faoliyatning shakllanishi orqali bola rivojlanishining yosh imkoniyatlari amalga oshiriladi. Shuning uchun ham boshlang‘ich maktab yoshidagi tarbiyaviy faoliyatning ahamiyati katta. Oila, nazariy ma’lumotlarning tahliliga ko‘ra, ushbu turdagi faoliyatning shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ko‘p bolali oilalar ijobiy va salbiy o‘zgarishlarni to‘liq aks ettiradi va xayriya sharoitida u o‘zining ijtimoiy va tarbiyaviy salohiyatini maksimal darajada amalga oshiradi. Binobarin, bolalar va o‘smirlar tarbiyasi, barqaror jamiyatni shakllantirish masalalarini hal etishda ko‘p bolali oilaga, uni asrab-avaylash va rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References):

Кузьмин А.И., Костина С.Н. Влияние уровня экономического развития региона на многодетность // Социально-экономические и демографические аспекты реализации национальных проектов в регионе. Сборник статей X Уральского демографического форума. В 2-х томах. 2019. С. 223-228.

Костина С.Н., Зайцева Е.В., Банных Г.А. Дети как ценность: современные подходы в фамилистике // Вестник экономики, права и социологии. 2019. № 3. С. 117-122.

Костина С.Н., Зайцева Е.В., Банных Г.А. Дети как ценность: современные подходы в фамилистике // Вестник экономики, права и социологии. 2019. № 4. С. 183-188.

Зайцева Е.В., Костина С.Н., Кузьминчук А.А. Деятельность социально ориентированных некоммерческих организаций в отношении многодетных семей в Свердловской области // Стратегии развития социальных общностей, институтов и территорий: материалы V Международной научно-практической конференции. В двух томах. Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б. Н. Ельцина. 2019. С. 64-68.

Банных Г.А., Костина С.Н. Институт брака и многодетность: точки соприкосновения // Культура, личность, общество в современном мире: методология, опыт эмпирического исследования: Материалы XXII Международной конференции памяти профессора Л. Н. Когана. 2019. С. 1502-1514.

Uche C. Isiugo-Abanihe Reproductive Motivation and Family-Size Preferences among Nigerian Men // Studies in Family Planning. Vol. 25. № 3 (May - Jun., 1994). P. 149-161

Гарипов Я.З., Мавляутдинов И.С. Мужское лицо многодетности: тенденции формирования репродуктивных установок // Мониторинг общественного мнения. 2011. №6(106). С. 76-81.

Антонов А. И. Кризис семьи и пути его преодоления. М.: Институт социологии, 1990. С. 1-36.

Носкова А.В. Новые методологические подходы, исследовательские фокусы, дискуссионные проблемы социологии семьи // Социологические исследования. 2015. № 10. С.177-185.

Безрукова О.Н. Модели родительства и родительский потенциал: межпоколенный анализ // Социологические исследования. 2014. № 9. С.85-97.